

Petrolün Türkiye'de Tarihçesi

Yazan: **Cevat E. Taşman**

Petrol Baş Müşaviri

The author in this paper gives the history of the quest for oil in Turkey during the last sixty years describing the early attempts to drill for oil in the Alexandretta and Mürefte areas in the decade connecting the last part of the nineteenth century with the first part of the twentieth. The geologic Work done in various areas until the republican regime is established has been discussed. It is shown that Turkey has taken the problem of developing its oil resources with seriousness since 1933. From 1933 on we can observe a grim determination to evaluate the oil possibilities of the country. The effort shown got some encouraging results in the discovery of gas in Thrace in 1936 and the discovery of some oil in Ramandag in 1940. The slackening caused by war and the indifferent results obtained during the war period did not dampen the confidence of the government but instead a renewed interest was created by an energetic grappling with the problem. This culminated in the establishment of Ramandag as an oilfield in 1948 by the coming of No. 9 which after acidization showed itself to be a decidedly good producer. Since, Raman 10 and 12 have been completed which on initial swabbing tests have shown themselves even better than No. 9, and No. 14 has penetrated and cased off the productive horizon to test the deeper zones.

Her ne kadar modern petrol endüstrisinin inkişafı, 1859 senesinde Amerika'da Titusville'de Drake tarafından açılan ilk petrol kuyusu ile başlarsa da, petrol bilhassa Yakın Şark illerinde pek eski zamandanberi malûmdur. Milâttan üç bin sene evvel yaşamış olan Sümer Hükümdarı Adab'ın İstanbul müzesindeki heykelinin göz oyuklarında asfalt bulunmaktadır. Daha sonraları Babilon kralı Nebuşadnezzar, Fırat üzerinde inşa ettirdiği 112 metre uzunluğundaki köprüünün yanmış tuğladan olan uçlarını asfalt mastığı içerisine tesbit ettirdiği gibi, Babilon kraliçesi Semiramis de, Fırat altında açtırdığı 1000 metre uzunluğundaki tünelin dıvarlarındaki kiremitleri bitümlü sıvıtmıştı. Eski Yunan müverrihi. Heradot Babilon'dan sekiz günlük bir mesafede Hit mevkiinde su ile birlikte bitümün nebean ettiğini zikreder. İran muharrirlerinden Abul Hasan Mesud Finike civarındaki bir çayın ağzında asfalttan çıkarılan bir yağdan bahseder.

Türk - İran hududunu tesbit eden komisyonda fennî müşavir olan William Loftus, bu

işten dönüşünde İngiltere Jeoloji Cemiyetinde 1854 tarihinde neşrettiği bir etütte Van kalesinde Nümulitik kalker içinde bitüm mambalarından bahsederek daha evvel Evliya Çelebi tarafından Van kalesinde (Cilt: 4) «neft yağının kayalardan nebean ederek bir havzı azimin içine rızan olduğuna» dair yazıldığını tekit etmiş bulundu.

Gerek Türkiye Cumhuriyeti toprakları içinde, gerek Osmanlı İmparatorluğu hudutları dahilinde sondajla petrol aramaya ilk sahne olan yerin İskenderun civarı olduğunu bir çoğumuz tahmin bile etmeyiz. Abdülhamit 1890 da Musul ve Bağdat vilâyetlerindeki petrol tezahürlerini iradei seniye ile emlâki şahanesi meyanına kaydettirdiği vakit oralarda ancak tabîî surette nebean eden petrollerden istifade edilmekte idi. Halbuki, Çengen petrol imtiyazı bu tarihlerden evveldir. İstanbul'da kimyager Moreau tarafından yapılan Çengen petrol tahlihi, 17 Temmuz 1887 tarihini taşır. 23 Ağustos 1887 de Sadrazam Kâmil Paşa buraya ait imtiyazın verilmesi hakkında ferman çıktığını

Maliye Nazırlığına bildirmiştir. Bu imtiyaz Ahmet Necati bey namında birine verilmiş bu zat da imtiyazını, Hasan Tahsin isminde birine 1889 Ocak ayında devretmiştir. Yapılan sondajlar ve sondajı yapan kimseler hakkında malûmatımız kesin olmamakla beraber bir Alman - İngiliz firmasının 10 kadar küçük sondaj yaptığı ve bir kaçının kuvvetlice yer gazı emareleri gösterdiği bilinmektedir. Bu kuyular açıldıktan sonra anlaşılan pek müspet bir netice alınmadığı için faaliyet tatil edildi. Buraya ait imtiyazın 1 Mayıs 1913 tarihinde feshedildiği 17 Mayıs 1913 tarihli «Jeune Turc» gazetesinde çıkan ilândan anlaşılmaktadır. Bu eski günlere ait hurda sondaj malzemesi ve buhar kazanı bugün bile Çengen köyü civarında görülebilir.

Öndokuzuncu Yüzyılın sonlarına doğru memleketimizde petrol hususunda hafif bir alâka doğmuş bulunuyordu. İskenderun civarındaki petrol imtiyazı işi esnasında, daha kati bir ifade ile 1892 senesinde Cavit bey namında bir zat Mürefte civarında Gaziköy (Ganos) derelerini dolaşırken burnuna gelen petrol kokusundan kuşkulanarak etrafı araştırıyor ve bazı petrol emarelerine rastlıyor. Bunun üzerine İstanbul'a giderek elinde su kuyusu açmak için bir sondaj âleti olan bir rum ve Seferyan isminde bir ermeni ile anlaşarak bir ortaklık kuruyorsa da bir netice elde edilmeden şirketin infisah ettiği anlaşılıyor. Zira 1897 de bu mıntakada 1360 hektarlık arazinin petrol imtiyazının zamanında Halil Rifat Paşaya bir ferman ile verildiğini öğreniyoruz. Bu tarih Çengen imtiyaz tarihinden tam on sene sonradır. Bu bölge faaliyeti hakkında bilgimiz Çengendekinden fazladır. 1898 Ağustosunda Romanya'dan getirilen işçilerle Ganos civarında dört köşeli bir kuyu Birinci Kânun 1898 de 108 metreye indirilmiş bulunuyorsa da yalnız ehemmiyetsiz petrol ve yer gazı emarelerine rastlanıyor. Aynı zamanda Şarköy, İsteme ve Mürefte'de Osmanlı Bankası ve bir Fransız kumpanyası tarafından az derinlikte kuyular açılıyor. 82 metreye varan Şarköy kuyusunda iktisadî olmıyan müteaddit petrol tezahürlerine rastlanıyor. İsteme'deki kuyu arıza dolayısıyla 43 metrede terkediliyor. Mürefte kuyusu da 74

metreye indirilerek bazı linyit ve müteaddit petrol emareleri kaydediliyor.

1899 da European Petroleum Company Londra'dan getirttiği Adyaseviç namında bir jeologa mıntakanın etüdünü yaptırıyor ve bunun üzerine Horaderede açılan bir kuyu Eylül 1900 de 891/2 metrede petrole rastlıyor. Bu şimdiye kadar yapılan tecrübelerin en verimli olanı oluyor. Bir müddet günde iki ton petrol veriyor sonra azalıyor. 1901 senesi İlk Kânununun sonuna kadar tulumba ile 47 ton petrol çıkarılıyor; fakat verim kifayetsiz addedildiğinden kuyu terkediliyor. European Petroleum Company 1906 senesine kadar Hora, Mürefte ve Şarköy dolaylarında müteaddit kuyular açıyor. Bunlardan çoğu pek sığ iseler de iki tanesi o zaman için oldukça derin addedilebilirler, 1903 de başlıyan 9 numaralı kuyu 350 metreye ve 1904 de açılan 11 numaralı kuyu da 443 metreye varmıştır. Oligosen flişi içine girdikleri kuvvetle tahmin edilen bu kuyulardan 9 numara hiç bir şey göstermiyor. 11 numara da ancak ehemmiyetsiz addedilen emarelere rastlıyor. Bunlar Horadere bölgesinde açılmışlardır. Mürefte yakınında açılan 10 numaralı kuyu 31 metrede biraz petrole, 67 metrede tazyik altında, bir miktar gaza rastlıyorsa da petrol borularının kalınlığı yalnız 7i santim olduğundan kuyu terkediliyor.

Birinci Dünya Harbinden evvel (1913-14) Halil Rifat Paşa hukukunu Avusturya tabasından Stanislas Mihaliki'ye devrediyor ve 1914 de L. Thomas namına Mürefte civarında bir taharri ruhsatnamesi veriliyor. Ancak başlıyan harp bu husustaki faaliyeti durduruyor.

Daha ileri gitmeden Yakın Şark petrol sahaları denildiği vakit akla gelen bölgedeki durumu da Cumhuriyet ilânı devresine getirelim. Musul çevresinde petrol, kaynaklarının bulunduğu arazi sahipleri tarafından çıkarılmakta iken 1889 ve 1898 tarihli fermanlarla Abdülhamit bu kaynakları hassa hazinesine varidat yaptı ise de 1909 da bu «haklar» Meşrutiyet Hükümetine devredildi. Lâkin bundan evvel 5 Ekim 1903 de Deutsche Bank'la Bağdat demiryolu imtiyazı münasebetiyle aktedilen mukavelede bu mıntakanın petrol istikşafı iki sene için bu kumpanyaya verilmiş bulunuyordu. Bu münasebetle 1904

ve 1905 de FRECH Bağdat hattı boyunca jeolojik incelemelerde bulunurken WILLIAM D' ARCY de 1901 de İran Hükümetinden imtiyaz almış, bir kumpanya teşkili için temaslarda bulunuyordu. Nihayet 14 Nisan 1909 da Anglo - Persian Oil Company teşekkül edip tescil edildi.

Birinci Dünya Harbi içinde Almanlar Bağdat hattı boyunca jeolojik incelemelerde bulundular. Bunlardan Walter Schvveer Musul, Zaho ve Kayyare çevrelerinde 1915 - 1916 senelerinde yaptığı tetkikatı bilâhare Hamburg Kolonial Institut da neşretmiştir. Gene harp içinde Almanların Kayyare'den bazı iptidai aletlerle bir miktar petrol çıkardıkları da bilinmekte ise de bu boğuşma süresinde başka bir petrol faaliyeti kaydedilmemiştir.

Öte taraftan Osmanlı Meşrutiyet Hükümetine İngiliz ve Alman sefirleri kendi millî sermayeleri için Irak'da petrol imtiyazları temini amacıyla Babiâli üzerinde tazyiklerde bulunuyorlardı. Aynı zamanda bazı Türk Yurtdaşları (Mehmet Fahri bey ve arkadaşları) Mendelli, Tikrit, Hit, Hamam Ali, Kifri, Tuz Hurmatlı, Babagürgür, Zübeyir ve Necid de petrol araştırmaları yapmak için 1910, 1911, 1913 ve 1914 senelerinde Maadin nezaretine müracaat ederek taharri ruhsatnameleri istiyorlardı. Şirketler taleplerini daha iyi kuvveden fiile çıkarmak için aşağıda gösterilen nispetlerde birleşerek 19 Mart 1914 de Turkish Petroleum Company ismindeki kumpanyayı kurdular. Bu nispet % 25 Deutsche Bank % 25 Royal Dutch ve % 50 Anglo-Persiant idi. Osmanlı Meşrutiyet Hükümeti Musul petrollerinin araştırılmasına muvafakat edeceğini vadettiği sıralarda Birinci Dünya Harbi patladı.

Harbin sonunda vaki olan siyasî baskılar neticesi imzalanan San Remo anlaşması mucibince Irak Petrol kumpanyasında işti-
rak nisbeti şu suretle taksim edilmiş bulunuyordu.

% 23.75	Amerikan
% 23.75	Royal Dutch Shell
% 23.75	Fransız sermayesi
% 23.75	Anglo - İranian
% 5.00	Gülbenkian

Irak Petrol kumpanyası imtiyazının Dicle'nin doğusuna inhisar etmesi üzerine Dicle'nin batısında British Oil Development

(B.O.D.) kumpanyası 20 Nisan 1932 de Irak Hükümetiyle bir anlaşma aktetti. Bu grubun sermayesi :

% 50	İngiliz
% 25	İtalyan
% 12.5	Alman
% 12.5	Fransız

olarak teşekkül etmiş bulunuyordu. Bilâhara Irak Petrol Kumpanyası Dicle'nin batısını da nüfuzu altına almış bulunduğu bugün Irak petrollerinin tamamı Irak Petrol kumpanyası tarafından idare edilmektedir.

5 Haziran 1926 tarihiyle Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Britanya ve Irak Hükümetleri arasında aktedilen hudut mukavelesi hükümleri arasında 14 üncü madde Irak hükümetinin Irak Petrol kumpanyasından ve teşekkül edecek diğer kumpanyalardan alacağı varidatın % 10 unun; mukavele tarihinden itibaren 25 sene müddetle Türkiye Cumhuriyetine ödenmesini âmirdir. Irak Hükümetinin bu yoldan aldığı resim senelik istihalden ton başına 4 altın şilindir.

Cumhuriyet Devri Arifesi:

Birinci Dünya Harbinin sona erdiği 1918 senesiyle Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin teşekkül ettiği 1923 senesi arasında kısmen işgal kuvvetleri himayesinde, kısmen kuvvayı milliyeye müzaheretle yapılan petrol araştırmalarını da kaydedelim.

1916-17 senelerinde Rus işgali altında bulunan Doğu illerimizde Cenup Kafkas şimendüferleri namına Stoyanoff, Meferd ve Nalifkin Divanı Hüseyin, Neftik Kürzot Hasankale, Pulk (Tercan), ve Katranlı dolaylarında jeolojik tetkikat yapmışlar ve müşahedelerini Moskova'da çıkan <Bulletin du Comite Geologique> de neşretmişlerdir. Bu devrede Ruslar tarafından Hasankale'de bir miktar petrol çıkarılmaya teşebbüs edildiği gibi Katranlı'da sondajla motorlar için ve Kürzot'ta da galeriler açılarak Van gölü üzerinde işliyen gemileri besliyecek kadar petrol istihsal edilmiştir. Tamamiyle teyit edilmeyen fakat doğru olduğu zannedilen bir habere göre de Ruslar Canik tuzlası civarında açtıkları bir kuyudan tasfiye edilmeden lâmbalarda yakılan ince bir petrol çıkarmışlardır. 1922 de Şark bölgesi ve bilhassa Kürzot çevresi hakkında

etraflı bir etüt Kowalevski namında bir jeolog tarafından yapılmış rapor Ankara'da yazılmış ve Rus dilinde Baku'da neşredilmiştir. Kowalevski'ye Miroviç ve Rüstem Sultanov refakat etmekte idiler.

Van gölü çevresinde Kürzot köyü civarındaki petrol tezahürü hakikatte eskiden *de* bilinmekte idi. Yetmiş sene evvel (1877) Tayfur Paşa namında bir zatın tünel açarak basit bir tesisatla epiyce petrol istihsal ettiği Tayfur Paşa'nın oğlundan naklen rivayet edilmektedir. Kowalevski raporu «bir eski rivayete göre Kürzot kaynaklarının efsanevî zenginliği, bu kaynaklardan 80-100 deve yükü petrol alındığı söylenmektedir» diyerek bu iddiayı teyit eder gibi lisan kullanır.

Yetmiş sene evveline ait rivayetin doğruluğu üzerinde fazla durmıyarak Birinci Umumî Harpten evvel 3 Şubat 1912 tarihinde Kürzot'ta ayandan Müşir Fuat Paşaya 363 hektarlık bir saha üzerinde 99 sene müddetle bir imtiyaz verildiğini zikredebiliriz. Bu suretle Kürzot'ta petrolün Ruslardan evvel Türkler tarafından yalnız malûm değil işletilmiş olduğunu ve belki Rusların elde ettikleri 1200 - 1500 litreden fazla petrol istihsal ettikleri tahmin edilir.

1919 senesinde Mürefte mıntakası Yunan işgali altında bulunduğu vakit o çevrede Standard Oil kumpanyası tarafından jeolojik incelemelerde bulunulmuştur.

1922 senesinde Profesör Grandjean Omnium Şirketi namına Çımagil, Pulk, Hasan-kale, Kürzot, Siirt yolu ile Cizre'ye kadar beraberinde Esat ve Kenan beyler olduğu halde bir etüt yapmıştır. Bunun üzerine kumpanya Cizre ile Şırnak dolaylarında 100.000 hektarlık bir saha üzerinde petrol arama ruhsatı istemiştir. Bu talep ve aynı zamanda buna mücavir arazide Harbol mıntakasında Standard Oil kumpanyası tarafından talebedilen taharri müsaadesi Hükümetçe kabul edilmemiştir.

Bu sıralarda (1922) bir de Evkaf İdaresi için Tercan civarında Pulk petrol tezahürü M. Leon isminde bir zat tarafından tetkik edilmiştir.

1923 Martında Amiral Chester Hükümetimizden 99 sene için demiryolu, telgraf hatları inşası ve demiryolunun her iki tarafında yirmi kilometre genişliğinde bir şerit arazi dahilinde bütün yeraltı kaynaklarını iş-

letmek hakkını da içine alan geniş bir imtiyaz almış bulunuyordu. Bu hattın Musul'a kadar uzanması düşünülduğünden petrol imkanları olan sahalar içinden geçmesi dolayısıyla konumuzu ilgilendirir. Ancak bazı kuvvetli petrol tröstlerinin tesiri altında Birleşik Devletler hariciyesi bu hususta faal bir rol oynayamamış ve aynı kuvvetler Amiral Chester imtiyazının «Wall Street» den malî yardım temin edememesini sağlayarak proje suya düşmüştür. Zaten 1925 de Milletler Cemiyetinin verdiği bir kararla Türk - Irak hudutları o vakitki bilgiye göre petrol ihtimali olan sahaları dışarda bırakarak aleyhimize olarak çizilmiştir.

Cumhuriyet Devri:

Cumhuriyetin 1923 de ilânını müteakip memleketin petrol ihtimallerini bizzat araştırmak Hükümet tarafından bir ana prensip olarak ele alınmış ve bu hususu sağlamak için bir müddet Rusya'da çalışmış bulunan Lüksemburg'lu Dr. M. Lucius mukavele ile istihdam edilmiştir. Dr. Lucius 1925 de memleketin tanınmış petrol emarelerinin çoğunu gezerek Mürefte, Çıralı, Elmalı, Pulk, Hasan-kale, Katranlı, Neftik ve Boyabat hakkında raporlar tanzim etmiştir. Bu raporlar bu sahada yapılacak diğer etütlerin öncüleri olmak münasebetiyle bir kıymet ifade ederler.

1926 senesinde İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla daima portesinden ziyade alâka cezbetmiş olan Mürefte civarında bir petrol hareketi görüldü. Feshedilmiş olan imtiyazın bir kısmı Hıdiv Abbas Hilmi Paşanın yakından ilgisi olduğu Türk Ticaret ve Sanayi Bankasına devredildi. Diğer bir kısım için de Kasan Mustafa namında bir azeri Türke taharri ruhsatnamesi verildi. Hasan Mustafa bu müsaadeye dayanarak O'Brien namında bir Amerikalı ile ortak oluyor. Bu şirket 1929 ve 1930 da Mürefte petrollerini John M. Dale isminde bir mühendise tetkik ettiriyor, haritasını çıkarıyor ve sondaj yapmak üzere Mürefte'nin bir kilometre şimalinde bir noktaya makineyi kuruyor. Lâkin sondaj yapılmasına Hükümet müsaade etmediğinden ameliye tatil ediliyor.

1926 senesi Türkiye petrol tarihinde hususi bir ehemmiyeti haizdir. Bu sene içinde Hükümet 792 numaralı petrol kanununu çı-

karmıştır. Bu kanun hükmüne göre Türkiye hudutları dahilinde «bircümle arazide bitüm ve petrol müştakatu tabiiyesi madenlerinin taharri ve işletilmesi hakkı maadin kanunu ahkâmına tâbi olmak kaydiyle» Hükümeti verilmiştir. Bünyemize hiç de uymayan bu petrol kanununa dayanılarak hiç bir muamele yapılmamıştır.

1927 de Sorbon Üniversitesi Jeoloji Profesörü L. Bertrand beraberinde Hamit Nafiz ve Melik beyler olduğu halde Emil Mayen hesabına Kürzot çevresini tetkik ediyor. Emil Mayen bu tarihten üç sene evvel (1924) de Fuat Paşadan Kürzot imtiyazını satın almış bulunuyordu. İmtiyazı idame ettirmek için 1928 de Kemal Lokman Kürzot bölgesinde bazı araştırmalar yapmışsa da Bertrand raporunun burada ciddî bir petrol araştırmasına müsait olmaması sebebiyle şirket işi yüz üstü bırakmış ve imtiyaz 25.6.1937 tarihinde Cumhuriyet Hükümeti tarafından feshedilmiştir. İlerde bu bölgedeki faaliyete tekrar rücu edilecektir .

1928 senesi Bekir Vehbi Ergene'yi Çımagil petrolünü tetkik eder buluyoruz. Aynı sene Amerika'da Pittsburgh Pennsylvania'da Hunley and Huntley Müşavir Jeologluk firması için ve muhtemelen Standard Oil hesabına Shirley Mason isimindeki petrol jeologu memleketimize gelerek Mürefte, Boyabat ve Mardin - Cizre mıntakaları üzerine esaslı jeolojik müşahedelerde bulunmuş ve modern usullere uygun bir şekilde gezdiği sahaların stratigrafik maktamı vermiştir. Shirley Mason American Association of Petroleum Geologists Cemiyetinin Haziran 1930 da çıkardığı bültende buluşlarını neşretmiştir. Mason, gezdiği mıntakanın petrol ihtimallerine temas ederek bir miktar petrol bulunması muhtemel ise de ecnebi sermayesinin buralarda beklenmesi icap eden kârı temin edemeyeceği sonucuna varmış bulunmaktadır.

1929 yazında Cizre bölgesi M. Lucius ve Hadi Galip Yener tarafından tetkik edilmiş ve Harbol'daki asfalt hakkında 20.000 ton etrafında bir tahmin yapılmış ve Cizre ile Simak arası etütler yapılması tavsiye edilmiştir. Harbol bilâhara müteaddit jeolog ve mühendisler tarafından ziyaret edilmiştir. Burada yalnız dikkate değer bir asfalt tezahürü değil aynı zamanda Paleozoik'de permokarboniferden ü-

çüncü devrin sonlarına kadar etraflı etüt imkânları veren stratigrafik maktalar, ekay ve şâriaj gibi önemli strüktürel olayları vazih bir surette göstermekte olan ve Uluslar Arası toplantılara verimli etüt fırsatı verebilecek nispeten kolaylıkla erişilir, bir saha bulunmaktadır. Yukarda zikrettiğimiz Shirley Mason, Lucius, Hadi Yener'den maada bu bölge Cevat Eyüp Taşman, Kemal Lokman (1930), Harold Moses (1934), John Maxon (1936) Cunningham Craig, Edward Foley, Cevat Taşman (1938), Ortynski, Tromp, E. Clapp (1943); Burhanettin Cutay, Server Atabek, Cevat Taşman, M. Blumenthal (1944), Ziya Kirman, Suat Erk, Şadi Demirbağ (1947) tarafından görülmüş bölgenin jeolojisi hakkında gittikçe daha mütekâmil bilgiler edinildiği gibi B. Cutay ve Server Atabek çalışmaları, rezervleri iki milyon ton etrafında çıkarmıştır. Buradaki asfaltın hususiyeti Cevat Taşman tarafından M.T.A. Mecmuasında (1/35 Temmuz 1946) incelenerek tezahüre Harbolit ismi verilmesi ileri sürülmüştür.

Cevat Eyüp Taşman 1929 Sonbaharında Dr. Lucius ve Kemal Lokman'la birlikte Mürefte'de tetkikat yaptıktan sonra 1930 da gene aynı arkadaşlarıyla sırasıyla, Finike asfaltlarını, Çıralı yer gazı tezahürünü, Mardin - Cizre - Simak - Harbol bölgesini tetkik etmiştir. Gezinin son kısmında attan düşerek incinen Dr. Lucius Ankara'ya dönmüştü. Bu sırada Ankara'dan hususî müsaade ile Cizre'ye gelen Walter Leonard ve Darwin Benedum ile Zivengok ve Kerbent petrol sızıntıları görülmüştür. Bilâhara Amerikalılar refakatlerinde Kemal Lokman olarak Çımagil, Hasankale, Kürzot petrollerini görmüşlerdir. Gene bu sıralarda Companie Française des Petroles» hesabına gelen Dr. Hoffman Çıralı'ya gittikten sonra Cevat Eyüp ve Kemal Lokman'a iltihak ederek birlikte Mapavri, Çımagil, Hasankale, Katranlı, Divanı Hüseyin, Neftik, Pulk petrol tezahürlerini incelemişlerdir. Aynı sene Cevat Eyüp ve Kemal Lokman Van gölü çevresindeki Çakırbey ve Kürzot sızıntılarıyla Boyabat tezahürünü tetkik etmişlerdir. Bu gezilerin neticeleri raporlarla bildirildiği gibi umumî müşahede Cevat Eyüp tarafından Bulletin American Association of Petroleum Geologists-de (Haziran 1931) ve Dr. Hoffman tarafından

da Comptes Rendus des Seances du Groupe des Geol. Per de Strassbourg (No. 1,2 - 1932) de neşredilmiştir.

1932 senesinde Petunikov isminde bir Sırp mühendisinin Nizamettin Şevki namına Pulk (Tercan) da ve 1933 de de Ekinveren (Boyabat) da incelemeler yaptığı ve 1934 ve 1935 de galeri açtırarak bir miktar petrol elde ettiği bilinmektedir. 1936 da Boyabat'ta jeolojik tetkikatta bulunan H. M. Kirk her ne kadar kısa bir müddet için günde üçbuçuk ton petrol istihsal edildiği hakkında rivayetler işitiyse de petrol akmasının devam ettiği 15 gün içinde buradan minhaysil mecmu azamî 30 varil petrol elde edildiği kanaatinde olduğunu ve sonra açılan diğer bir galeriden ancak günde 20 litre istihsal yapıldığını beyan etmiştir. Burada çıkan petrolün her ne kadar benzin verimi az ise de yüksek kalite makina yağı imaline müsait olduğu anlaşılmıştır. Boyabat sahası hakkında Salomon - Calvi tarafından bir muhtıra olduğu gibi Petunikov Almanca «Petroleum» mecmuasında (1939), Blumenthal 1940 da bu mıntaka üzerinde bir yazı neşretmişlerdir. Bunlardan daha esaslı bir e-tüt Tromp ve Ortynski tarafından yapılmış ve 1942 senesi M.T.A. mecmuasında umumi efkâla arz edilmiştir. Bazılarının müspet ve bazılarının menfi bir cephe aldığı bu bölge üzerine Cunningham - Craig ve C. Taşman ikisi ortası bir vaziyet almışlardır.

Cumhuriyet Devri: (1933 ve sonrası):

1933 senesi Türkiye petrol araştırmalarında önemli bir tarihtir. Bu tarihte Petrol Arama ve İşletme İdaresi namıyla hükmi şahısh bir müessese teşkil edilerek petrol arama işlerine hususi bir önem verildiği tebarüz ettirilmiştir. 20 Mayıs 1933 de çıkarılan 2189 numaralı kanunun birinci maddesi «Türkiye dahilinde altın ve petrol ve bunlarla beraber çıkacak diğer madenleri aramak ve arama neticesinde elverişli olursa bu madenleri işletmek üzere ticarî maksatla İktisat Vekâletine bağlı ve İktisat Vekâletinin teftiş ve murakabesi altında hükmi şahsiyetli altın ve petrol arama ve işletme idareleri kurulmuştur» demekte ve üçüncü madde ile bunların birbirlerinden ayrı iki şahsiyet olduğunu tebarüz ettirmektedir. Petrol idaresi basit olarak Müdür (Cevat Eyüp Taşman) ve Muha-

sebeci (Muhittin Akkaya) dan ve bir de Müşavir jeolog Sidney Paige'den teşekkül etmekteydi. Teşekkülünden bir ay sonra Cenup Doğu bölgelerini tetkike çıkan heyet arasında bu üç kişiden maada genç mühendis olarak İhsan Ruhi, ve Paleontolog Dr. L. Vonderschmidt'de bulunuyor ve Sakarya apartmanındaki iki odalı daire kilitlenip bırakılmış bulunuyordu. Heyet Temmuz, Ağustos aylarıyla Eylül ayının yarısını Mardin - Diyarbakır - Siirt - Cizre arasındaki bölgede geçirdikten sonra Ankara'ya dönmüş ve raporlarını hazırlamışlardır. Mr. Paige sahanın bir ekonomik kıymet arz etmediği sonucuna varmış bulunmakta idiyse de Cevat Eyüp'ün bir hükümet araştırmasında hususi kumpanyalar araştırmalarında olduğu gibi büyük kâr unsuru ön plânda gelmiyeceğinden nihaî menfi vaziyet alınmadan incelemelere devam edilmesi fikri Vekil Celâl Bayar ve Başvekil İsmet İnönü tarafından tasvip edilmiş ve işlere devam edilmiştir. Heyet Mürefte mıntakasında çalıştıktan sonra Sidney Paige yanında İhsan Ruhi olduğu halde Tercan'a ve Cevat Eyüp de yeni gelen Amerikalı jeolog Harold Moses ve Mühendis William Woodson ile beraber Cenup Doğu bölgesini tekrar incelemek üzere Mardin'e gitmişlerdir. Bu bölgede seçilen Basbrin Struktur hartası Moses ile Cevat Eyüp jeolog olarak, Woodson ile İhsan Ruhi mühendis olarak çalışmaları neticesi çıkarılmıştır. Tespit edilen sondaj noktası üzerine 44.000 liraya bütün teferruatı ile satın alınan müstamel bir kablo sondaj makinası getirilmiş ve 1934 Sonbaharında (13/X/1934) de Ekonomi Bakanı Celâl Bayar, Yüksek Mühendis Abdullah Hüseyin ve Profesör Granigg'in önlerinde Türkiye'de açılan ilk derin sondaj başlamıştır. Bu kuyu bir çok sondaj güçlüklerine rastgeldikten sonra petrol tezahürüne rastgelmeden masif kalkerde (Mardin kalkeri) kuvvetlice bir tatlı saya rastlamış ve kuyu 1351 metrede terk edilmiştir (15/VI/1936). Bu sıralarda Hermis ve Kerbent strüktürlerinin tafsilâtli jeolojik hartaları yapılmakta idi.

1935 senesi petrol arama tarihinde diğer pek önemli bir olayı kaydeder. 20 Haziran 1935 de 2804 numaralı kanunla teşekkül eden Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Altın ve Kömür idarelerini içine aldığı gibi Petrol

Arama ve İşletme idaresi de Müessesenin bünyesi içerisinde girmiştir. Petrol arama idaresindeki personel, müdürü de dahil olduğu halde, aynen M.T.A. Enstitüsü Petrol Grubu Direktörlüğünde vazifelendirildiklerinden arama işleri inkişaa uğramadan devam etmiş ve Basbirin kuyusu terkedildikten sonra bütün malzeme Midyat'ın şimalinde Hermis strüktürüne nakledilmiştir. Bu kuyu 312 metrede Mardin Kalkerine (masif kalker) girmiş 17 Nisan 1937 de 354 metrede kuvvetlice havagazına rastlamıştır. Bu ve daha yukarıda rastlanan havagazı bir müddet kazalarda kullanılmış ise de sonra miktar azalmıştır. Bu kuyu müteaddit defalar suya, kükürtlü suya, kükürtlü havagazına, petrol ve asfalt emarelerine rastlamıştır. 540, 580 ve 732 metrelerde müşahede edilenler en göze çarpanı olmakla beraber ölçülecek kadar bir verim bulunmamıştır. Masif Kalker içinde 629 metre gittikten sonra kuyu 941 metrede terkedilmiş ve âletlerin Kerbent'e nakline bağlanmıştır. Hermis kuyusu antiklinal mihverinin üzerinde olması dolayısıyla şimal cernahta gaz yerine petrol toplanması ihtimali gözönünde tutularak ikinci bir kuyu Calyx makinasıyla 400 metre kuzeyde açılmıştır. Hermis No. 2 de karotlar Mardin Kalkerini (Masif Kalker) 330 metrede göstermiş ve hemen bütün kuyu boyunca az çok petrol emareleri ihtiva etmiştir. Tahmin edildiği gibi havagazına hemen hiç rastlanmamıştır.

Kablo sistemi makina Kerbent'te 29/X/938 de sondaja başlamış ve 20/4/939 da 1031 metrede sona ermiştir. Kerbent sondajı diğer kuyulardan farklı olarak mihverin şimalinde tesbit edilmişti. Bunda yeraltı mihverinin daha şimalde olması nazariyesi hâkim olduğu kadar malûm olan petrol sızıntısına yakınlık CİR âmil olmuştur. Filhakika 41 metrede petrole rastladıktan sonra 84 metrede tuzlu suya rastlıyan bu kuyu ara sıra petrol emareleri, lâkin daha ziyade asfalt tezahürleri göstermiş, Mardin kalkerine 930 metrede girmiş, 968 metrede kükürtlü suya rastlamış ve 20/4/939 da kuyu 1031 metrede terkedilmiştir.

Gercüş'e giden Calyx makinası 13/8/939 da sondaja başlamış ve 27/2/940 da makinanın kapasitesine varıldığından, 639 metrede terkedilmiştir. Bu kuyu bir petrol kuyusu

olarak açılmayıp stratigrafik seksiyon hakkında bilgi edinilmek amacıyla açılmıştır. Gercüş vadisi strüktüründe Masif Kalker (Mardin Kalkeri) aflörmanları bulunduğu için burada yapılacak bir sondaj en derin seviyeleri gösterebilirdi. Filhakika bu sondaj karotlarının aşağı kısımları jürasik sahreleri içinde bulunmaktadır. Bu kuyuda karotlar bir kaç seviyede devamlı denecek derecede bitüm emareleri göstermiştir .

Kablo sistemi sondaj makinası Kerbent'ten sonra Ramandağ'ına nakledilmiştir. Ramandağ'ından bir petrol strüktürü olarak ilk bahseden jeolog Harold Moses olmuştur (1934). Bizzat saha üzerinde ilk jeolojik tetkikatı yapan da Edvard Foley'dir (1937). Bu tarihteki raporunda Foley Zivik köyü civarında şimdiki altı numara ile sekiz numara arasında bir sondaj teklif etmiştir. Ericson 1938 de Diyarbakır Siirt arasının jeolojisini yaparken Raman üzerinde de tevakkuf etmiş ve Cunningham - Craig ile Maymune boğazında incelemeler yapmıştır. 1939 senesi Mayısında Taşman, Lokman, Russel ve Shirley buradan geçerek eldeki boruların kıyafetsizliği yüzünden apekse daha yakın olan Zivik köyü yerine 350 metre daha aşağıdan başlamak imkânını veren Maymune boğazında bir numaralı Raman kuyusu mevkiini tesbit etmişlerdir. 1939 Temmuzunda kablo sistemi ile başlayan (R 1) 20 nisan 1940 da ve 1048 metrede petrole rastlamıştır. Üç gün içinde kuyuda 900 metrelik bir kolon petrol teraküm etmiş ve bu miktar 38 metre mikâbı tutarak günde 11 ton bir verim arz etmiştir. Bulunan petrol çok alâka çekmiş ve Ramandağ'ı petrolü bulunuşundan on gün sonra 1 Mayıs 1940 da bizzat Başbakan Dr. Refik Saydam, İktisat Vekili Hüsnü Çakır ve diğer zevat tarafından ziyaret edilmiştir. 1048 metreden 1051 metreye indikte bir miktar tatlı su karışmış olduğu ve 16 Mayısta yapılan bir tecrübeye günlük verimin 39 metre mikâbı ve bunun %16 sının petrol ve %84 ünün su olduğu görüldü. Suyu kapamak için yapılan teşebbüsten sonra 3 Haziran 1940 da yapılan diğer bir tecrübeye 24 saatte % 25 petrol olmak üzere 14 metre mikâbı mayi elde edilerek su nispetinin azalmış olmasıyla beraber petrol veriminin de 3 tona düştüğü anlaşıldı. Konulan tulumba ile petrol çekil-

meğe başlanmış fakat 6 ay zarfında su nispeti %98 e çıkmıştır. Kuyudan istihsal bundan sonra zaman zaman yapılmış ve 1944 de cihaz sökölüp kuyu terkedilmiştir.

Vaziyetin tespiti için bu kuyunun dört tarafında şimal (R2), Cenup (R5), Doğu (R6) ve Batı (R3) sondaj yerleri tesbit edilmiştir. Bunlardan 1 ve 5 numaralar kablo sistemiyle 3 ve 6 numaralar hem kablo, hem rotari sistemleriyle açılmıştır. Raman 2 (1186) metrede, Raman 3 (1353) metrede, Raman 5 (1091) metrede, Raman 6 (1429) metrede bitirilmiştir. Bunlardan Raman 5 (921) metrede ve Orbitoid kalkerinde günde bir ton kadar petrole rastlamıştır. Asitleme ve dinamitleme neticesi verim günde iki tona çıkmışsa da istihsal tekrar düşmüş ve 1944 de kuyu terkedilmiştir. Son günlerde kuyunun verimi günde 100 kilo petrole inmiş bulunmakta idi. 1 numaralı kuyudan alınan petrolün izafi sıklığı 0.890 iken 5 numaradan yapılan istihsal 0,920 göstermekte idi. 1942 de inşası bitirilen rafineri (pilot plant) ilk tecrübesini Ağustos 1942 de yapmış ve 1 numaralı kuyu petrolünden %15 kadar benzin çıkarabildiği halde 5 numaralı kuyudan ancak %8-9 benzin istihsal etmiştir .

1942 senesi Raman strüktürü üzerinde çalışmakta olan jeolog Ortynski Midyat Kalken içinde «ekinid» zonunu keşfetmiş ve Ramandağındaki son çalışmalara esas olan «ekinid» zonunu takip esasını o tarihte ortaya koymuştur.

Raman 6 nın cesaret verici olmyan tezahürü karşısında Ramandağı'nın terki düşünülmüştür. Böyle bir karar verilmeden evvel Umum Müdür Hadi Yener vaziyeti tetkik üzere N. Egeran, Blumenthal, Lahn, Stchepinsky ve Kleinsorge'den müteşekkil bir heyet Raman'a göndermiştir. Heyet ittifakla verdikleri raporda terkten evvel Maymune boğazında 5 numaralı kuyu cenubunda bir sondaj yapılmasını teklif etmiştir. Ortynski ve Taşman'ın da iştirak ettiği bir ikinci heyet vaziyeti yerinde incelemiş ve cenuba gitmekte bir fayda olmayacağı sonucuna varmıştır. 2 Ağustos 1944 de yeni Umum Müdür İhsan Berent başkanlığında, Cevat Taşman, Necdet Egeran, Ortynski, Lahn ve Stchepinsky'nin bulunduğu toplantıda oy birliği ile 1 numaralı kuyu ile 5 numara arasında lâkin apekse

yakın (yani doğuda) bir sondaj yerinin ekinid zonunu takibederek tesbit edilmesi karar altına alındı. Bu nokta N. Egeran, Ortynski, Z. Kirman ve T. Uluğ tarafından birlikte yapılan çalışmalar neticesi tespit edildi. Bu noktaya Raman 8, diğer ismiyle Sirmen I denildi.

Raman 8 in sondajına Şubat 1945 de başlandı ve 17 Ocak 1946 da 1361 metrede durduruldu. 1318 ve 1350 metrelerde petrol emalarına rastlandı. Eldeki borunun kuyuya girmesi hakkında şüphe hissedilmesi üzerine 5,5 pusluk borular sipariş edildi. 3 Ağustos 1946 da 1302 metre 5,5 pusluk boru 75 torba çimento ile tesbit edildi. Kuyu 1355 metreye kadar temizlendikten sonra petrol veriminin 6 saatte 16 varil yani günde 7 tona yakın olduğu görüldü. Tulumbaya konduktan sonra kuyu bir sene günde 4 ile 5 ton arasında bir verim göstermiştir. Yapılan asitleme neticesi verim artmıştır.

Garzan strüktürü üzerinde açılan kuyu evvelâ bir takım arızalarla karşılandıktan ve müessif bir kaza geçirdikten sonra 9 Mart 1947 de 1510 metrede tezahürünün kifayetsizliği ve boru indirilememesi sebebiyle terkedildi.

Raman 9 kuyusunun yeri N. Egeran'ın işareti ve İ. R. Berent'in tasvibiyle tespit edildikten ve kulesi Esntitü tarafından hazırlandıktan sonra Drilexco Kumpanyası 31 Ekim 1947 de sondaja başlamıştır. Enstitü ile Drilexco arasında sondaj yapma mukavelesi 20 Haziran 1947 de imzalanmış bulunuyordu. Kuyu P Şubat 1948 de 1338 metrede durdurulmuş ve 13 Şubat 1948 de, yani başlangıçtan 106 gün sonra, 6 5/8 lik borular 1272 metrede çimentolanmıştır. Bu kuyunun «Swabbing» esnasında verdiği intibala verimi bazıları tarafından günde 40-50 ton, bazıları tarafından 20-25 ton tahmin edilmiştir. Yapılan asitleme ameliyeleri gerek bu kuyuda gerek 8 numarada müsbet neticeler vermiştir. Saha 3 Mart 1948 de Cumhuriyet Başkanı İnönü ve maiyeti tarafından ziyaret edilmiştir. Bu İnönü'nün Raman'a ikinci gelişi oluyor.

1949 yılında 11 numaralı kuyu petrol horizonuna vardıldıktan sonra teknik arıza yüzünden terkedilmiş, 10 ve 12 numaralı kuyular muvaffakiyetle ikmal edilmiştir. Bu kuyular Swab neticesi 60 ve 100 ton günlük ve-

rim göstermişlerdir. 14 numaralı kuyuda 100 metre etrafında petrol horizonu kestikten sonra 7 pusluk borularla çimentolanmış ve Paleozoik imkânlarını araştırmak üzere sondajın derinleştirilmesine devam edilmiştir.

Cenup doğu bölgesi, petrol arama faaliyeti- nin sıklet merkezini teşkil etmiş olmakla beraber petrolü sondajla arama işi Trakya, Van ve Adana - Hatay bölgelerinde de yapılmıştır.

Trakya'da Mürefte çevresinde 1933 senesine tekaddüm eden seneler zarfında yapılan jeolojik etütler zikredilmiştir. 1934 senesinde Sidney Paige, Harold, Moses, C. Taşman ve K. Lokman; 1936 da Kirk ve Companie Generale Geophysique; 1937 de Kirk; 1938 de Loczy, Cunningham Craig; 1939 da Parejas; 1943 te Frederick Clapp; 1945 de Ziya Kirman, Pertev Bediz, 1946 da Ziya Kirman, Ortynski, Burget, Sulhi Yüngül, Hilmi Sagoçi; 1947 de Ziya Kirman. Nuh Tilev, Adnan Küçükçetin Mürefte ve Trakya'da çalışmışlardır.

1935 de Hoşküy civarında 50 ile 135 metre arasında 4 küçük sondaj yapılmıştır. 1936 da Mürefte civarında tekrar başlanan sondaj kampanyasında ilk kuyu 80.000 metre mikâbı havagazına rastlamış etrafında açılan 2, 3, 4, 5 ve 6 numaralı sondajlardan No. 3 on sekiz saat süren bir gaz feveranı göstermişse de diğerleri yalnız ehemmiyetsiz emareler kaydetmiştir. Bu Mürefte sondajları 1936 ve 1937 senelerinde yapılmıştır. 1938 senesinde Hayrabolu'da açılan kuyu 371 metrede terkedilmiştir. 1947 senesinde Mürefte'de bir sondaj daha açmak için hazırlıklar yapılmıştır.

Van'ın Kürzot çevresinde 1937 de Kirk, Maxson, Foley tarafından jeolojik etütler ve Companie Generale Geophysique tarafından elektrik rezistivite metodu ile jeofizik araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca eski galerileri temizliyerek yeni galeriler açarak 1937; 1938; 1943 ve 1945 senelerinde Kerim Temel, Nebil Ezgü, Mazlum Angın ve Kemal Lokman tarafından bir miktar petrol elde edilmiştir. Elde edilen petrol sırasıyla 3.000; 800, 250 ve 500 kilo olarak mahdut miktarlara inhisar etmiştir. Bu

bölgeye coğrafi vaziyeti dolayısıyla hususî ehemmiyet verildiğinden yukarda zikredilen jeologlardan maada Cunningham - Craig (1938), Frederick Clapp, Ortynski (1943), K. Ergin, Ortynski, Y. Zenginoğlu (1945) taraflarından inceleme mevzuu olmuştur.

Adana mintakasına ilk dikkat nazarı Kirk tarafından 1935 de çekilmiştir. 1936 da Maxson. 1937 de Foley, 1938 de Blumenthal ve Craig, Roothan, 1942 de Tromp çalışmışlardır. Companie Generale Geophysique tarafından (1937) de yapılan sismik etütle 1938 de Hocalı çevresinde açılan üç Struktur sondajı (99, 318, 161 metre) üzerine Hocalı'da 9/X/1939 da büyük sondaja başlanmış ve «Heaving shale» yüzünden 20/1/1940 da 456 metrede kuyu terkedilmiştir. Gerek Struktur sondajları gerek büyük sondaj müteaddit gaz emareleri göstermişlerdir.

1946 da Failing makinesiyle de diğer Struktur sondajlarına başlanmışsa da aynı sebepten dolayı 261 ve 85 metrede ileri gidilemiyerek kuyular terkedilmiştir. Bu kuyularda da gaz emareleri müşahede edilmiştir. Failing makinası Adana'dan Sargın'a nakledilmiş ve orada 464 metre derinliğinde kuyu açılmıştır. Bu kuyuda bir miktar yer gazı görülmüştür.

1947 yazı Adana çevresi hummalı bir jeofizik (sismik ve gravimetrik) faaliyetine sahne olmuştur.

Hatay'ın ana vatana ilhakını müteakip mintakanın genel jeolojik etüdü Ericson tarafından yapılmıştır. Ayrıca magnetometrik ve rezistivite usulleriyle bir miktar jeofizik araştırması olmuştur. 1940 da Ekber civarında açılan kuyular 430 ve 361 metre derinliğe varmışlardır. 1943 de Ortynski, Turgut Uluğ, Ziya Kirman, Ali Dramalı ve Kenan Mânioğlu Çengen civarının tafsilâtlı hartasını çıkarmışlardır. Çengen'de 1944 ve 1945 senelerinde üçü 116 ve biri 600 metreye inen dört Struktur sondajıyla bir de 1008 metreye varan büyük bir sondaj açılmıştır. Struktur sondajlarından biri petrol emaresi gösterdiği gibi büyük sondaj da bir miktar havagazi vermiştir.